

SCURT TRATAT DE FILOSOFIE POLITICĂ: *HOMO FRAUDENS*

CRISTIAN-ION POPA*

Într-o carte recentă¹, academicianul Mircea Malița întreprinde o incursiune impresionantă în istoria omului și, totodată, a cugetării sale asupra *fraudei* și *pradei* ca *tropos*-uri umane eterne, indelebile. Sub forma aparent accesibilă a unor eseuri-prelegeri de mici dimensiuni, autorul abordează problemele globale ale omenirii – hrana, educația, sănătatea, mediul natural, dar și dictaturile politice, războaiele etc. – ca sfidări amenințătoare ale supraviețuirii umane ca specie.

Forme organizate extreme ale interacțiunii umane, războaiele relevă în istorie faptul biologic fundamental că, de la originile sale, omul a fost, deopotrivă, „pradă și prădător“. Iar omul modern, în interacțiunea sa adesea distrugătoare cu natura, „ale cărei resurse le-a prădat nesăbuit“, a produs dezechilibre devastatoare, unele iremediabile.

De când vechile cete de vânători-culegători s-au diferențiat în nomazi și sedentari, iar primii i-au atacat pe cei din urmă, competiția violentă dintre oameni a luat forma pradei. „Prădarea omului de către om intră în istorie luând chipul războiului“². Parabolele înspăimântătoare ale lui Thomas Hobbes, citat de M. Malița, despre lume ca *bellum omnium contra omnes*, unde *homo homini lupus est*, descriu condiția umană tragică în lipsa unei autorități normative și punitive puternice (Statul-Leviathan): „teama perpetuă și pericolul morții violente“, iar viața omului – „*solitary, poor, nasty, brutish, and short*“³.

Alături de *teamă*, o altă formă de fraudă identificată este *iluzia*, chiar *autoiluzionarea*, ca impulsuri umane fundamentale. „Oamenii sunt gregari ca aproape toate speciile. Îi vezi căutând brusc scutul unei grupări ale cărei norme, legi și lozinci, uneori aspre și neîndurătoare, îi fac să sacrifice libertatea“⁴. Exemplul istoric paradigmatic este oferit imediat: „Cum a fost posibil ca tirani ca Hitler să preia puterea prin vot liber al cetățenilor?“ Și răspunsul vine la fel de prompt: „Era o lume încercată de războaie pierdute și de crize economice. O cuprinseseră nesiguranța și teama. La primul semnal al omului forte, la prima promisiune falsă, la vocea stridentă a demagogiei, mulțimea s-a predat și a renunțat la libertate...”

* Cercetător științific II, dr., Secretar Științific al Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu al Academiei Române.

¹ Mircea Malița, *Homo fraudens*, București, Editura RAO, 2012.

² *Ibidem*, p. 31.

³ Thomas Hobbes, *Leviathan* (1651), Indianapolis, Liberty Fund, vol. III, 2010, ch. XIII.

⁴ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 47.

În alte părți ale lumii cetățenii au apărut cu dinții libertatea de a gândi, aceea de a se exprima, de a-și susține propriile opinii, de a se asocia, de a întreprinde, de a-și alege și apăra credințele⁵.

M. Malița recurge aici la înțelegerile oferite de psihologul german Erich Fromm în cartea sa celebră *The Fear of Freedom*⁶. În încercarea sa de a explica „fuga totalitară de libertate“, Fromm se bazează pe teza dezvoltată de sociologia clasică potrivit căreia omul modern, extras din legăturile comunităților tradiționale locale în care a trăit timp îndelungat, a fost azvârlit brusc în „apa înghețată a calculului egoist“⁷ din societățile industriale, capitaliste sau liberale. „Libertatea, deși i-a adus independența și raționalitatea, l-a izolat și, astfel, l-a făcut anxios și neputincios“⁸. Și, în loc de a căuta posibilități noi de solidarizare și de realizare a libertății sale în interiorul democrației participative, liberale, el a ales la un moment dat „fuga de povara acestei libertăți spre forme noi de dependență și de supunere“⁹ oferite de regimurile totalitare moderne.

„Istoria universală este progresul în conștiința libertății“¹⁰, proclama filosoful Hegel. El nu putuse întrevădea că, un secol mai târziu, „milioane de germani vor deveni tot atât de nerăbdători să renunțe la libertate pe cât fuseseră părinții lor să lupte pentru ea“¹¹.

Național-socialismul s-a aflat de la început în opoziție ireductibilă cu liberalismul democratic. Principiul său de bază era „*Gemeinnutz geht vor Eigennutz!*“ (Interesul comun înaintea interesului privat!) – se spunea în Programul său politic¹². „Activitățile individuale nu trebuie să se ciocnească cu interesul general, ci trebuie să se desfășoare în interiorul comunității pentru binele general“. În cadrul unei „comunități naționale bazate pe sânge“ (*Volksgemeinschaft*), statul își autoatribuia „prima datorie“ de a oferi „mijloacele de trai“ tuturor cetățenilor săi, străinii urmând să fie deportați și, desigur, deposedați de proprietățile lor. De altfel, Programul prevedea în mod explicit „naționalizarea tuturor întreprinderilor organizate în corporații (trusturi)“. Pentru a-și îndeplini această „primă datorie“, statul nazist reclama *Lebensraum*, inclusiv pentru a-l coloniza cu „surplusul“ propriei populații etc.¹³.

După cum constată M. Malița, „mai periculoasă decât frauda este autofrauda, înșelarea de sine, care duce la orbire colectivă“¹⁴. Cu ecouri reminiscente care reverberează periculos până în prezent, aceste idei simpliste și, de aceea, autoînșelătoare și deci fraduloase, au devenit, într-o măsură sau alta, „credințe colective“

⁵ *Ibidem*.

⁶ Erich Fromm, *The Fear of Freedom*, London, Routledge, 1942.

⁷ Karl Marx, Friedrich, Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol. 4, București, Editura Politică, 1958, p. 468.

⁸ Erich Fromm, *op. cit.*, p. ix.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Georg W. Fr. Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, București, Humanitas, 1997, p. 21.

¹¹ Erich Fromm, *op. cit.*, p. 3.

¹² Adolf Hitler, Anton Drexler, *Programme of the NSDAP*, 24 February 1920.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 100.

ale căror „cusururi“ sunt greu de remediat: „Din fluide, devin ușor piatră și stânci de neclintit. Nimic mai solid ca extremismul unei credințe care devine mit. Încă un pas și își arogă intangibilitatea sacră“¹⁵.

Al doilea *tropos* indelebil analizat de Mircea Malița în Partea a II-a cărții este *Homo praedator* al resurselor naturale planetare. „Este vorba despre o tulpină înrudită cu fraudă, provenind tot din trăsăturile moștenite ale omului, capabil să fie atât pradă, cât și prădător. *Când el își pradă semenii, începe tragedia*“ (s.m.)¹⁶.

Un scurt recurs la literatura academică occidentală confirmă pe deplin teza susținută de M. Malița. *Governing the commons*¹⁷ sau *cum se pot organiza ființele umane pentru a utiliza resursele naturale* este într-adevăr una dintre cele mai dificile și mai contencioase probleme ale filosofiei și ale economiei politice actuale.

Resursele naturale limitate și epuizabile, amenințate de suprautilizare și chiar de distrugere ireversibilă, sunt un subiect la ordinea zilei, a cărui relevanță se întinde de la un mic sat până la întreaga planetă. O parte a literaturii academice asumă tot mai îngrijorată această problematică, recomandând soluția *etatizării* urgente a majorității resurselor naturale; o altă parte recomandă soluția *privatizării* lor rapide pentru realizarea aceluiași obiectiv; dar în realitate pretutindeni în lume unele comunități locale au creat și menținut practici și instituții care nu seamănă nici cu „statul“, nici cu „piața“, reușind să se „autoguverneze“ în mod rezonabil perioade îndelungate de timp¹⁸.

De la publicarea articolului sagace și provocator al lui Garrett Hardin în prestigioasa revistă *Science*, expresia „*the tragedy of the commons*“¹⁹ a ajuns să semnifice în literatura academică și în dezbaterile publice și politice actuală caracterul niciodată îndestulător, penuria sau chiar diminuarea și degradarea gravă, posibil ireversibilă, a resurselor naturale și artefactuale limitate, „rare“ (*scarce resources*), create și utilizate în comun de ființele umane în diferite sfere ale coexistenței lor. Pentru a ilustra „tragedia“, Hardin pornește de la exemplul elementar al unei pășuni comunale, oferit de altfel încă de David Hume, și examinează problema din perspectiva unui „păstor rațional“. Fiecare păstor trăiește, desigur, de pe urma animalelor sale, deși suportă costurile ulterioare ale degradării posibile a bunului comun – pășunea comună –, dacă numărul animalelor sale sau ale celorlalți păstori ar crește în mod excesiv. El este totuși înclinat (interesat) să-și sporească neîncetat numărul de animale, căci nu va suporta în cele din urmă decât o parte din costurile suprautilizării bunului comun. „Aceasta este tragedia“, observa Hardin. „Fiecare om este blocat într-un sistem care îl constrânge să-și sporească turma nelimitat – într-o lume limitată. Ruina este destinația către care toți oamenii se grăbesc, fiecare urmărindu-și interesul propriu într-o societate care crede în libertatea bunurilor comune. *Libertatea bunurilor comune aduce*

¹⁵ *Ibidem*, p. 77.

¹⁶ *Ibidem*, p. 110.

¹⁷ Elinor Ostrom, *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1.

¹⁹ Garret Hardin, „The Tragedy of the Commons“, in *Science*, No. 162, 1968.

ruina tuturor“ (s.m.)²⁰. Parabola descrie în mod paradigmatic precaritatea, chiar caracterul tragic al (co)existenței și (inter)acțiunii umane în lume: *aflați mereu în căutarea propriei bunăstări, oamenii sfârșesc adesea prin a se lupta între ei, riscând astfel să o piardă cu totul.*

Studiul lui Hardin a produs o impresie atât de puternică în lumea academică încât unii autori l-au recomandat ca „lectură obligatorie pentru toți studenții... și, dacă ar fi după mine, pentru toți oamenii“²¹. „Tragismul“ autentic al perspectivei a atras, chiar sedus opinia publică și *mass-media* de pretutindeni, reverberând puternic în domeniul specializat al prescripțiilor politice propriu-zise: oriunde și oricând problemele inerente resurselor aflate în proprietate comună devin dramatice, peisajul este „populat“ imediat cu indivizi neajutorați, prinși în capcana tragică a penuriei, epuizării și chiar a distrugerii ireversibile a acestor resurse.

Desigur, Hardin nu a fost primul care a sesizat și teoretizat „tragedia bunurilor comune“. Încă Aristotel observa: „Lucrul comun tuturor este foarte puțin îngrijit, deoarece oamenii se preocupă mai degrabă de lucrurile proprii și mai puțin de cele comune... Ei le neglijează crezând că se ocupă de ele altcineva“²².

Într-un alt studiu devenit clasic, H. Scott Gordon a descris și el, în tonuri mai puțin dramatice, problemele inerente proprietății comune, de această dată asupra resurselor mondiale de pește, un alt *loc comun* al literaturii dedicate resurselor naturale. „Așadar, se pare că există un sâmbure de adevăr în dictonul conservator că *proprietatea tuturor este proprietatea nimănui*. Bogăția gratuită pentru toți nu este prețuită de nimeni, fiindcă cine este destul de naiv încât să aștepte momentul potrivit să o folosească va descoperi că aceasta a fost luată deja de altcineva... Peștii din mare sunt lipsiți de valoare pentru pescar, deoarece nu există nicio garanție că ei vor fi acolo pentru el *mâine* dacă îi lasă să scape *astăzi*“ (s.m.)²³.

Dacă singurele resurse naturale valoroase ar fi pășunile comunale și locurile de pescuit, tragedia exploatarea lor excesive încă nu ar fi prea mare. Dar Hardin însuși a oferit exemplul „pășunii comunale“ ca o metaforă a *suprapopulării* umane. Iar „tragedia bunurilor comune“ este extrapolată astăzi asupra unei game foarte largi de probleme economice, sociale și politice grave – *de la deficitele bugetare cronice, naționale și sectoriale (sănătate, pensii etc.), la datoriile publice (sau „suverane“) insuportabile și până la „statele eșuate“, cauzele și urmările conflictelor internaționale etc.* „Lumea este în mare parte dependentă de resurse expuse pericolului potențial al unei tragedii a bunurilor comune“²⁴.

„Tragedia bunurilor comune“ descrisă de Hardin a fost adesea conceptualizată ca o „dilemă a prizonierului“, binecunoscută în teoria jocurilor. Într-o formulare elementară, structura sa conceptuală se prezintă astfel: Un deținut care plănuiește să evadeze împreună cu alți deținuți poate alege să *coopereze* și să beneficieze

²⁰ *Ibidem*, p. 1244.

²¹ John A. Moore, „Science as a Way of Knowing – Human Ecology“, in *American Zoologist*, 25, 1985, p. 453.

²² Aristotel, *Politica*, traducere de Alexander Baumgarten, București, Editura IRI, 2001, II. 3.

²³ H. Scott Gordon, „The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery“, in *Journal of Political Economy*, No. 62, 1954, p. 124.

²⁴ Elinor Ostrom, *op. cit.*, p. 3.

maximum de planul lor comun; sau poate să *trădeze*, primind astfel o recompensă *minimă* (de exemplu, reducerea pedepsei) de la autorități. El își dă însă seama că această alegere poate fi făcută la fel de bine de către oricare dintre ceilalți deținuți, astfel încât în loc să aleagă beneficiul maxim, dar prezumtiv, incert, al cooperării, poate alege „rațional“ pe acela minim, dar sigur, al trădării.

Structura de bază a acestei dileme a fost bine surprinsă și de Jean-Jacques Rousseau în celebrul său *Discours...* (1754): „Iată cum oamenii [primitivi] au putut să dobândească pe nesimțite o idee grosieră despre angajamente mutuale și despre avantajul de a le îndeplini, dar numai în măsura în care o putea cere interesul prezent și vizibil; căci prevederea nu însemna nimic pentru ei; și, în loc să se preocupe de un viitor îndepărtat, ei nu se gândeau nici măcar la ziua de mâine. Dacă voiau să prindă un cerb, fiecare știa bine că trebuie să stea neclintit la postul său; dar dacă un iepure trecea prin apropierea unuia dintre ei, este neîndoielnic faptul că l-ar fi urmărit fără scrupul și că, prinzându-și prada, nu se preocupa prea mult că și-a făcut tovarășii să o piardă pe a lor“²⁵.

În dilema partidei de vânătoare a lui Rousseau, există trei rezultate posibile: cerbul; iepurele; și tolba goală. Dacă cei doi vânători *cooperează*, fiecare obține o jumătate de cerb; dacă primul *defectează* și prinde iepurele, al doilea rămâne flămând și *viceversa*. Desigur, fiecare preferă cerbul iepurelui și iepurele tolbei goale. Dar, pentru a evita deznodământul cel mai rău (tolba goală), fiecare este înclinat în mod „rațional“ să prefere rezultatul cel mai puțin rău obținut prin defectare; sau, în termeni filosofici actuali, să aleagă strategia *maximum minimorum* (*maximin*). Prin urmare, alegerea cea mai avantajoasă a fiecărui vânător pare a fi aceea de a defecta, el aflându-se într-o situație mai bună (*better off*), indiferent de alegerea celuilalt. Rezultatul obținut nu este însă „optim-Pareto“ – posibil dacă nu ar exista niciun alt rezultat strict preferat de cel puțin un vânător care să fie cel puțin la fel de bun și pentru celălalt²⁶.

În sfârșit, cu un alt exemplu elementar, oferit de Dennis C. Mueller, dacă A crește animale și B cultivă cereale, amândoi își pot spori bunăstarea dacă *schimbă* o parte dintre aceste produse între ei. „Probabil că realizarea cea mai importantă a științei economice este demonstrația că indivizii cu motivații pur egoiste pot beneficia reciproc din schimb“ (*mutual gains form trade*)²⁷. Dar A poate alege să *fure* cerealele lui B, în loc să-i dea în schimb animale pentru ele; și B poate face la fel. Spre deosebire de comerț, care este în general un joc cu *suma pozitivă*, din care ambii participanți pot câștiga, furtul este în cel mai bun caz un joc cu *suma zero*: ce câștigă A, pierde B, și invers. Dar dacă furtul, și apărarea împotriva lui, micșorează capacitatea lui A și B de a produce, el devine un joc cu *suma negativă*. Prin urmare, dacă prin comerț fiecare s-ar afla într-o situație mai bună (*better off*), dacă amândoi fură, ei sunt într-o situație mai rea

²⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes*, Paris, Bordas, 1985, p. 39.

²⁶ Elinor Ostrom, *op. cit.*, p. 5.

²⁷ Dennis C. Mueller, *Public Choice III*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2003, p. 9.

(*worse off*), după cum, dacă numai unul fură, el este *still better off*. Furtul pare astfel o strategie individuală „rațională“, căci promite rezultate maxime, indiferent de strategia aleasă de celălalt.

Paradoxurile descrise de aceste exemple elementare – conform cărora acțiunile individuale *raționale* tind să producă rezultate colective *iraționale* – au atras de mult timp atenția filosofilor. „Aceste paradoxuri“, s-a observat, „aruncă pur și simplu îndoiala asupra înțelegerii raționalității, iar dilema prizonierului sugerează că ființelor raționale le este imposibil să coopereze. Ele vizează în mod direct problemele fundamentale de etică și de filosofie politică și amenință bazele științelor sociale. Amploarea acestor consecințe explică de ce aceste paradoxuri au atras atât de mult atenția și ocupă un loc central în discuțiile filosofice“²⁸.

Paradoxurile acțiunii colective, sesizate de filosofi cu mult timp în urmă, au fost analizate în mod sistematic și de Mancur Olson în *The Logic of Collective Action* (1965)²⁹, una dintre lucrările descrise pe bună dreptate ca „seminale“, cu efecte dramatice asupra înțelegerii și evaluării proceselor, instituțiilor și practicilor politice moderne.

Argumentul principal al *Logicii...* este următorul: S-a presupus adesea, cel puțin de la teoria claselor sociale a lui Karl Marx, că ideea potrivit căreia grupurile de indivizi cu interese *comune* promovează aceste interese „decurge logic“ din ideea că indivizii raționali înșiși acționează în favoarea intereselor lor *personale*. S-a crezut mult timp că, dacă membrii unui grup au un interes comun, și dacă tuturor le-ar fi mai bine (*better off*) dacă acesta s-ar realiza, atunci ei, în mod rațional și interesat, ar acționa să realizeze acest interes. Dacă membrii unui grup ignoră însă în mod *altruist* interesele lor personale, este cu totul improbabil că ei vor urmări interesele *egoiste* ale grupului însuși, eventual împotriva altor grupuri. Fractura logică este evidentă; este chiar un *salto mortale*. În realitate, departe de a fi regula, un atare altruism este excepțional, cel puțin în cazul intereselor economice: în mod obișnuit, angajații doresc salarii mai mari, întreprinzătorii urmăresc profituri mai mari, pensionarii – pensii mai mari, fermierii – prețuri și subvenții mai mari, comercianții – adaosuri mai mari etc. Cu mult timp în urmă, Adam Smith observa cu maliție în celebra sa *The Wealth of Nations* (1776): „Nu am văzut niciodată mult bine făcut de cei care pretind că fac comerț pentru binele public. Într-adevăr, este o pretenție nu prea obișnuită printre comercianți, și puține vorbe trebuie folosite pentru a-i disuada“³⁰.

„De fapt“, conchidea la rândul său Olson, „*nu* este adevărat că ideea potrivit căreia grupurile acționează în interesul lor decurge logic din premisa comportamentului rațional și interesat. ... Într-adevăr, dacă numărul indivizilor dintr-un grup nu este destul de mic, ori dacă nu există o coerciție sau un alt mijloc special de a face indivizii să acționeze în interesul lor comun, *indivizii raționali, interesați nu acționează pentru a realiza interesele lor comune sau de grup*“ (s.a.)³¹.

²⁸ Richmond Campbell, „Background for the Uninitiated“, in *Paradoxes of Rationality and Cooperation*, eds. R. Campbell and L. Sowden, Vancouver, University of British Columbia Press, 1985, p. 3.

²⁹ Mancur Olson, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1965.

³⁰ Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776), Indianapolis, Liberty Fund, Vol. 1, 1981, p. 356.

³¹ Mancur Olson, *op. cit.*, p. 2.

Așadar, această axiomatică economică nu se aplică pe deplin grupurilor mici (e.g., familia), unde există acțiuni voluntare în sprijinul realizării unor obiective comune, dar de regulă acestea „încetează înainte de a atinge nivelul optim pentru membrii grupului ca întreg”³²; după cum nu se aplică organizațiilor filantropice și religioase, unde se prezumă că prevalează altruismul.

„Tragedia bunurilor comune”, „dilema prizonierului” și „logica acțiunii colective” sunt cadre conceptuale înrudite care definesc modul acceptat astăzi de a trata problemele dificile pe care le înfruntă oamenii atunci când încearcă să producă și/sau să utilizeze unele bunuri comune. „În centrul fiecăruia dintre aceste modele se află problema *free-rider*-ului (beneficiarului clandestin)”, subliniază Ostrom³³. Dacă *excluderea* de la beneficii nu este posibilă, precum în cazul bunurilor private, atunci numărul beneficiarilor clandestini crește, existând riscul ca bunurile comune să nu mai poată fi produse. Dacă toți membrii unei comunități (societăți) ar beneficia în mod gratuit de unele bunuri comune, ele nu s-ar mai putea produce. După cum, dacă numai unii contribuie, iar alții nu, deși ar putea, rezultatul general este un nivel suboptim de producere a bunurilor comune. „Prin urmare, aceste modele sunt extrem de utile pentru a explica modul în care indivizi perfect raționali pot produce, în anumite situații, rezultate care nu sunt «raționale», dacă sunt privite din perspectiva tuturor celor implicați”³⁴. Puternice în măsura în care descriu nenumărate situații real-existente în lume, aceste modele teoretice dominante pot fi însă „periculoase” ca prescripții politice, dacă pretind că „singura soluție” este intervenția unui *factor exogen*, adică a unei „autorități externe”.

Literatura academică relevantă recomandă într-adevăr două soluții principale: intervenția statului sau proprietatea privată. Cum conservarea mediului natural nu se poate realiza prin cooperare voluntară, intervenția coercitivă directă a guvernului pare a fi singura soluție: „dacă tragedia bunurilor comune poate fi evitată, va fi numai prin recursul la necesitatea tragică (și ea – n.m.) a Leviathanului” (s.a.)³⁵. Garrett Hardin, la rândul său, deși admitea că plutește încă un „nor al ignoranței” persistent asupra „adevăratei naturi” a diverselor regimuri politice existente în ceea ce privește exploatarea mediului natural, singurele soluții posibile sunt „libera întreprindere” sau „socialismul”: „pentru a evita ruina într-o lume aglomerată, oamenii trebuie să se supună unei forțe coercitive exterioare, un «Leviathan», pentru a folosi termenul lui Hobbes”³⁶. Iar Robert Heilbroner recomanda „guverne de fier”, chiar militare, care să gestioneze eficient problemele ecologice³⁷. Soluția *etatizării*, care a fost adoptată mai ales în societățile comuniste și în cele din Lumea a treia, ignoră însă costurile reale și totale ale

³² *Ibidem*, p. 3.

³³ Elinor Ostrom, *op. cit.*, p. 6.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ William Ophuls, „Leviathan or Oblivion”, in H. E. Daly (ed.), *Toward a Steady State Economy*, San Francisco, Freeman, 1973, p. 228.

³⁶ Garret, Hardin, „Political Requirements for Preserving our Common Heritage”, in H. P. Bokaw (ed.), *Wildlife and America*, Washington, D.C., Council on Environmental Quality, 1978, p. 314.

³⁷ Robert L. Heilbroner, *An Inquiry Into the Human Prospect*, New York, Norton, 1974.

„intervenției statului“ însuși, pe care le consideră „exogene“ și, în orice caz, minimale în raport cu magnitudinea problemelor pe care, prezumtiv, le rezolvă.

Alți autori, pornind de la aceleași modele teoretice, recomandă, dimpotrivă, *privatizarea* rapidă a resurselor naturale. Economisti specializați în domeniu precum Robert J. Smith, de exemplu, afirmă în mod categoric: „*singura* cale de a evita tragedia bunurilor comune în ceea ce privește resursele naturale și viața sălbatică este aceea de a pune capăt sistemului proprietății comune prin crearea unui sistem al drepturilor de proprietate privată“ (s.m.)³⁸. Dacă resursele naturale *staționare* precum pământul și pădurile pot fi transferate în proprietate privată, cele *fugitive* ca apa sau bancurile de pește par a fi mai susceptibile de a fi gestionate într-o formă sau alta de proprietate colectivă, deoarece „«tragedia bunurilor comune» s-a dovedit a fi cel mai greu de contracarat în cazul resurselor piscicole marine, unde instituirea unor drepturi individuale de proprietate este practic exclusă“³⁹. În aceste cazuri pare mai adecvată atribuirea prin lege a unor drepturi individuale, private de a *utiliza* unele tipuri de echipamente, de a extrage o anumită cantitate (cotă), în locuri și perioade de timp determinate, din resursa în cauză, care poate rămâne în *proprietate* colectivă.

În anii '80 ai secolului trecut, pădurile din multe țări din Lumea a treia au fost „naționalizate“ pe baza argumentului că localnicii nu le administrează în mod durabil astfel încât să le conserve valoarea pe termen lung, inclusiv în ceea ce privește funcția lor în combaterea poluării aerului sau a eroziunii solului. Deținute în comun din timpuri străvechi de mici comunități locale, naționalizarea a însemnat de fapt *exproprierea* și dezangajarea comunitară față de aceste resurse valoroase. Dacă în trecut localnicii dăduseră dovadă de multă cumpătare în exploatarea lor, noii angajați ai statului, prost plătiți, le-au exploatat excesiv și adesea în folos propriu, mita devenind un mijloc obișnuit de a-și completa veniturile. „Consecința a fost că naționalizarea a creat *resurse cu acces liber* acolo unde anterior existaseră resurse *proprietate comună* cu acces limitat“ (s.a.)⁴⁰. Efectele dezastruoase ale naționalizării pădurilor comunale au fost bine documentate pentru Thailanda, Niger, Nepal și India.

De aceea, este necesară o teorie a activităților umane organizate bazată pe o evaluare *realistă* a capacităților și limitelor umane de a administra resurse care posedă caracteristicile unei „tragedii a bunurilor comune“. Mai mult, este necesar un „du-te-vino“ continuu din lumea teoriilor în „lumea vieții“. Fără teorie nu poate fi înțeleasă și generalizată (extrasă) logica profundă a acțiunilor și interacțiunilor umane care au loc în miriadele de situații particulare în aparență diferite; fără practică, teoria rămâne abstractă, o „frumoasă fără corp“, de neînțeles cum se manifestă în diferite „corpuri“ empirice.

³⁸ Robert J. Smith, „Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife“, *CATO Journal*, No. 1, 1981, p. 467.

³⁹ Colin W. Clark, „Restricted Access to Common-Property Fishery Resources: A Game-Theoretic Analysis“, în *Dynamic Optimization and Mathematical Economics*, ed. P. T. Liu, New York, Plenum Press, 1980, p. 117.

⁴⁰ Elinor Ostrom, *op. cit.*, p. 23.

Teoriile dominante ale acțiunii colective procedează adesea ca și cum *toate* situațiile pe care oamenii sunt nevoiți să le înfrunte în comun ar fi, invariabil, de tipul dilemei sau tragediei bunurilor comune, față de care există două atitudini posibile: descrierea (și acceptarea) lor resemnată *sau* recomandarea unor soluții politice drastice, dar iluzorii, precum intervenția *deus ex machina* a „statului“.

Privite mai îndeaproape, însă, comunitățile umane care împart unele bunuri în comun se conduc după un set de „reguli operaționale“, asupra cărora au (sau nu) libertatea de a conveni în cadrul unui set mai larg de „reguli de alegere colectivă“, ele însele adoptate în cadrul setului ultim de „reguli constituționale“ în vigoare într-o societate dată, așa cum au demonstrat James M. Buchanan și Gordon Tullock în lucrarea *The Calculus of Consent* (1962)⁴¹. Cele trei niveluri sunt tot atâtea „arene“ de elaborare și de adjudecare a regulilor. Regulile operaționale definesc acțiunile concrete ale utilizatorilor despre când, de unde și cum să extragă unitățile specifice unei resurse naturale. Regulile de alegere colectivă stabilesc procedurile de selectare a regulilor operaționale, iar regulile constituționale stabilesc cine este eligibil pentru elaborarea regulilor de alegere colectivă. Desigur, primele sunt mai ușor de stabilit și de schimbat (la căminul cultural sau la cârciuma din sat) decât celelalte – care sunt adjudecate în arenele legislative și executive regionale și naționale. În situații reușite, membrii comunității împart fără conflicte majore unitățile resursei, evită nedreptățile în atribuire și, nu în ultimul rând, diminuarea, deteriorarea sau chiar distrugerea resursei în cauză. Fără îndoială, aceste rezultate benefice depind mult de structura, dimensiunile și acuratețea granițelor stabilite ale resurselor, conform maximei „Gardurile bune fac vecinii buni“.

Teoreticienii care recomandă o singură soluție de rezolvare a problemelor ignoră adesea *diversitatea* instituțională reală. În definitiv, teza *etatistă* este *tautologică* și naivă, frizând chiar o *Nirvana fallacy*⁴², în măsura în care susține, *prin definiție*, că guvernul central elaborează și aplică cele mai bune politici de administrare a unor resurse naturale, dar ignoră rezultatele efective, care nu pot fi evaluate decât prin considerarea costurilor-beneficiilor totale reale ale administrării centralizate. Teza *proprietății private*, *tautologică* și ea, susține că divizarea și privatizarea resurselor deținute (anterior) în comun asigură de la sine gestionarea lor eficientă, dar ignoră de regulă justetea procesului, precum și efectele publice negative ale exploatării lor excesive.

Complexitatea acestei problematice pledează prin ea însăși în favoarea *diversității instituționale ireductibile* și, în consecință, împotriva oricăror simplificări ideologice pernicioase, înclinate de la sine să proclame un „panaceu instituțional“, care ar fi ușor de cunoscut și de impus de către orice guvern central.

Modelele teoretice subsumate „tragediei bunurilor comune“ s-au limitat la ilustrări la *scară mică*. Dar ele *explică, prezic și previn* asupra unor rezultate sociale indezirabile, chiar tragice, ale multor acțiuni (întreprinderi) colective la

⁴¹ James M. Buchanan, Gordon Tullock, *The Calculus of Consent* (1962), Indianapolis, Liberty Fund, 1999.

⁴² Harold Demsetz, „Information and Efficiency: Another Viewpoint“, in *Journal of Law and Economics*, 12 (April 1969), p. 1.

scară mare, așa cum sunt întreprinderile publice în societățile actuale de mari dimensiuni. Aceste rezultate sunt prea evidente în întreprinderi precum utilitățile publice, dar și în diferitele bugete publice cronic-deficitare ale sănătății, pensiilor, învățământului, cercetării științifice și chiar ale bugetelor statelor naționale și ale unor instituții (organizații) internaționale. Modelele prezentate, precum și „întruparea“ lor în diverse cazuri concrete, sunt expresii *in nuce* ale unui efort major de elaborare, întreprins în prezent la scară globală, a unei *teorii a acțiunii colective* cuprinzătoare, ca fundament științific solid pentru teoria și practica politică în societățile actuale. În definitiv, înțelegerea modurilor variate în care oamenii pot institui și menține forme juste, eficiente și durabile de guvernare a bunurilor lor comune sau publice (*res publica*) este una dintre cele mai mari „provocări“ ale filosofiei politice dintotdeauna.

BIBLIOGRAFIE

- Aristotel, *Politica*, traducere de Alexander Baumgarten, București, Editura IRI, 2001.
- Buchanan, James M., Tullock, Gordon, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy* (1962), Indianapolis, Liberty Fund, 1999.
- Campbell, Richmond, „Background for the Uninitiated“, in *Paradoxes of Rationality and Cooperation*, eds. R. Campbell and L. Sowden, Vancouver, University of British Columbia Press, 1985.
- Clark, Colin W., „Restricted Access to Common-Property Fishery Resources: A Game-Theoretic Analysis“, in *Dynamic Optimization and Mathematical Economics*, ed. P. T. Liu, New York, Plenum Press, 1980.
- Demsetz, Harold, „Information and Efficiency: Another Viewpoint“, in *Journal of Law and Economics*, 12 (April 1969).
- Fromm, Erich, *The Fear of Freedom*, London, Routledge, 1942.
- Gordon, H. Scott, „The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery“, in *Journal of Political Economy*, No. 62, 1954.
- Hardin, Garret, „The Tragedy of the Commons“, in *Science*, No. 162, 1968.
- Hardin, Garret, „Political Requirements for Preserving our Common Heritage“, in H. P. Bokaw (ed.), *Wildlife and America*, Washington, D.C., Council on Environmental Quality, 1978.
- Hegel, Georg W. Fr., *Prelegeri de filosofie a istoriei*, traducere de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, București, Humanitas, 1997.
- Heilbroner, Robert L., *An Inquiry Into the Human Prospect*, New York, Norton, 1974.
- Hitler, Adolf, Drexler, Anton, *Programme of the NSDAP*, 24 February 1920.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan* (1651), Indianapolis, Liberty Fund, vol. III, 2010.
- Malița, Mircea, *Homo fraudens*, București, Editura RAO, 2012.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958.
- Moore, John A., „Science as a Way of Knowing - Human Ecology“, in *American Zoologist*, 25, 1985.
- Mueller, Dennis C., *Public Choice III*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2003.
- Olson, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1965.
- Ophuls, William, „Leviathan or Oblivion“, in *Toward a Steady State Economy*, ed. H. E. Daly, San Francisco, Freeman, 1973.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes*, Paris, Bordas, 1985.
- Smith, Adam, *The Wealth of Nations* (1776), Indianapolis, Liberty Fund, Vol. 1, 1981.
- Smith, Robert J., „Resolving the Tragedy of the Commons by Creating Private Property Rights in Wildlife“, in *CATO Journal*, No. 1, 1981.